

Millət təəssübkeşi və maarif carçısının irsinə dair qiymətli araşdırma

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövrdə xalqımızın da həyatında müəyyən ictimai-siyasi dəyişikliklər baş verməkdə idi. Bu dövrdə yüzdən çox milləti özündə birləşdirən və tərkibində Şimali Azərbaycanı da hələ ki, qaldığı Rusiya imperiyası milli azlıqların sıxışdırılması demək olar ki, artıq dövlət siyasətinə çevrilmişdi. Bu siyasət xüsusilə müsəlman xalqlarına, o cümlədən Azərbaycan xalqına qarşı daha sərt, daha amansız aparılırdı ki, bu da özünü milli müstəmləkəçilik, milli əsarət siyasətinin təzahürlərindən olan ana dilində təhsil almaq, orduda xidmət etmək, həmçinin idarəçilik orqanlarında təmsil olunaraq və s. hüquqlardan məhrum edilməkdə əyani büruzə verirdi.

Artıq bu dövrdə Azərbaycanda formalaşmaqda olan və zadəgan təbəqəsi ilə yanaşı, ziyalı təbəqəsinin də daxil olduğu intellektual elitanın böyük bir hissəsi yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu maarifçilikdə, ictimai və siyasi təşkilatlanmada görərək fəaliyyətlərini də məhz bu istiqamətdə qurmağa çalışırdılar. Xalqın milli şüurunun yüksəlməsi və azərbaycançılıq ideyasının geniş mənada təbliğ olunmasında bir çox görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, şair və yazıçıların, filosof və maarifçilərinin müstəsna rolu olmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin ictimai funksiyasının yüksəlməsində, mütərəqqi ideyaların təbliği, milli mədəniyyətin və incəsənətin inkişafında da onların böyük xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycanda milli-siyasi dirçəliş ideyalarının formalaşmasında mühüm rol oynamış görkəmli ictimai-siyasi xadimlərdən biri də Həsən bəy Səlim bəy oğlu Zərdabi (Məlikov) olmuşdur. Təbiətşünas-alim, pedaqoq, jurnalist və publisist olan bu böyük insan çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissəsini təşkil edən milli şüurun inkişafının qarşısının ciddi-cəhdle alınmasına yönəlmiş bir dövrdə Azərbaycan xalqının siyasi oyanışı və ictimai tərəqqisinə, iqtisadi dirçəlişinə və mədəni yüksəlişinə bələdçilik edən, eyni zamanda dövrün müasir elmi biliklərini təbliğ etməklə kənd təsərrüfatının inkişafına və xalqının rifah halının yaxşılaşdırılmasına xidmət etmiş olan "Əkinçi" (1875-1877) qəzetinin nəşr edilməsinə nail olmuşdur. Şərqi Avropa üslubunda nəşr olunan bu ilk mətbuat orqanında kənd təsərrüfatına dair mütərəqqi və o dövr üçün müasir olan biliklərin təbliğini əsrin qabaqcıl maarifçi-demokratik ideyalarının təbliği ilə məharətlə əlaqələndirilirdi.

"Əkinçi"ni nəşr etməklə "bir ovuc maarif buğdası səpən" Həsən bəy Zərdabi eyni zamanda milli dirçəliş ideyalarının, mütərəqqi ictimai fikir, ədəbiyyat, teatr

və maarifin inkişafına yaxından kömək etməklə, bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına da sanballı töhfə vermiş oldu.

Təqdirəlayiq haldır ki, Həsən bəy Zərdabinin çoxşaxəli fəaliyyəti, elmi irsi bir sıra müəlliflər tərəfindən araşdırılmış və bu günə qədər də araşdırılmaqdadır. Bu müdrik el ağsaqqalını, sözün əsl mənasında millət xadimini bizdən bir əsrdən artıq zaman ayırsa da, qədirbilən xalqımız onu unutmamış, zaman-zaman onun çoxşaxəli fəaliyyəti və bizə miras qalan elmi irsinə müraciət edilərək bir sıra monoqrafiyalar, elmi-tədqiqat və publisistik əsərlər yazılaraq geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır.

Ömrünün sonunadək Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətlərini layiqincə yerinə yetirmiş, onun maariflənməsi, dünya mədəniyyətinin qabaqcıl nailiyyətlərinə qovuşması üçün əlindən gələni əsirgə-

çixışları ilə diqqəti cəlb edən iclasların stenoqramları və müəllif tərəfindən onlara verilən şərhlər daxil edilmişdir.

Bakı şəhər Dumasının fəaliyyətə başladığı gündən 1918-ci ilədək keçirilən bütün iclasları ardıcıl olaraq "Kaspi" qəzeti səhifələrində işıqlandırıldığından kitab da məhz bu qəzetin materiallarına istinadən ərsəyə gəlmişdir.

Məlum olduğu kimi, Bakı şəhər Duması Bakı şəhər bələdiyyə idarəsinin sərəncamverici orqanı kimi Rusiya Senatının 1877-ci il 24 may tarixli qərarına əsasən 1978-ci ildə yaradılmışdı. Duma üzvlüyünə namizədlərə əmlak senzi tətbiiq edildiyindən (duma üzvləri daşınmaz əmlak və ya qiyməti 1500 manatdan az olmamaq şərti ilə ticarət və ya sənaye müəssisələrinə malik olmalı idilər) əsasən iri neft sənayeçiləri, tacirlər, gəmi sahibləri və digər zəngin şəxslər belə imkanlara malik olduqlarından, deputatlar da demək olar ki, yalnız onların sırasından seçilirdi. Məhdudiyyətlərə baxmayaraq, ictimaiyyətin digər nümayəndələri də tək-tək hallarda Duma üzvlərinin (qlasniların) tərkibinə daxil olurdular. Azərbaycanın mütərəqqi ziyalılarından Həsən bəy Məlikov (Zərdabi), Həbib bəy Mahmudbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Nəcəf bəy Vəzirov, Əhməd bəy Ağayev, Fərrux bəy Vəzirov və başqaları ayrı-ayrı vaxtlarda Bakı şəhər dumasına üzv seçilmişdilər.

Qeyd edildiyi kimi, Duma üzvlüyünə seçilən tərəqqipərvər ziyalılardan biri də Həsən bəy Məlikov (Zərdabi) idi. O, 1897-ci ildən başlayaraq ömrünün sonunadək (1907) mütəmadi olaraq Bakı şəhər Dumasının deputatı (qlasnisı) seçilərək, məktəb, tibb, bağçılıq, təsərrüfat, su təchizatı komissiyalarının daimi üzvü olmuşdur. Yuxarıda adları sadalanan komissiyalarla yanaşı o, təşviqat komissiyasının da əvvəl üzvü, sonra isə sədri olmuşdur.

Elmi ictimaiyyətin müzakirəsinə təqdim edilən kitabda müəllif Bakı şəhər Dumasının iclasında fəal iştirak edən Həsən bəy Zərdabinin məktəb şəkəsinin genişləndirilməsi, azərbaycanlı uşaqlara ana dilində təlim keçirilməsi, mədən və zavod rayonlarında yeni məktəblərin açılması, məcburi ümumi təhsilin təbtiiq məsələlərini qaldırmasını, müəllimlərin sosial problemlərinin həlli ilə bağlı - iş şəraitlərinin yaxşılaşdırılması və əmək haqlarının artırılması tələbi ilə etdiyi çıxışlara son dərəcə həssaslıqla yanaşaraq, onların oxucuların da diqqətinə çatdırmaq istəmişdir. Korrupsiya və şəhər idarəsi işçilərinin özbaşınalığı ilə bağlı Həsən bəy Zərdabinin дума iclaslarındakı kəskin çıxışları da kitabda öz əksini tapmışdır.

Əsas məqsədi və amalı maarifçilik və xalq təhsili məsələləri olan Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi" ilə yanaşı digər mətbuat orqanlarının səhifələrində, deputat kimi isə Bakı şəhər Dumasının iclaslarında etdiyi çıxışlarda xalqımızın zülmətdən və xurafatdan qurtulması yolunu el-

mi biliklərə, qabaqcıl ideyalara yiyələnməkdə gördüyünü qeyd edərək, yeni məktəblərin açılmasını, Azərbaycan dilində qəzet və jurnalların nəşri məsələsini dönə-dönə və tam aktualığı ilə vurğulayırdı. Kitabda da qeyd olunduğu kimi, demək olar ki, Bakı şəhər Dumasının təhsilə, maarifə ayırdığı hər bir rublun arxasında da, məhz onun apardığı kəskin mübarizə dururdu.

Müsəlman qızlarının təhsili məsələləri də daim onu düşündürən problemlərdən biri idi. Hələ dumada fəaliyyətə başlamazdan əvvəl o, müsəlman qızlarının təhsil almaları üçün birsinifli məktəbin açılması ilə bağlı Bakı qubernatoru qarşısında vəsətət qaldırarsa da, vəsətəti təmin edilməyərək rədd edilmişdi. Lakin Həsən bəy Zərdabinin bu ideyası, amalı diqqətdən kənarda qalmamışdı. Müəyyən zaman keçdikdən sonra, onun məşhur xeyriyyəçi H.Z. Tağıyevdən məsələ ilə bağlı etdiyi xahişi və təklifi nəinki qəbul edilmiş, sonda böyük çətinliklə də olsa, Bakıda qız məktəbi açılmışdı.

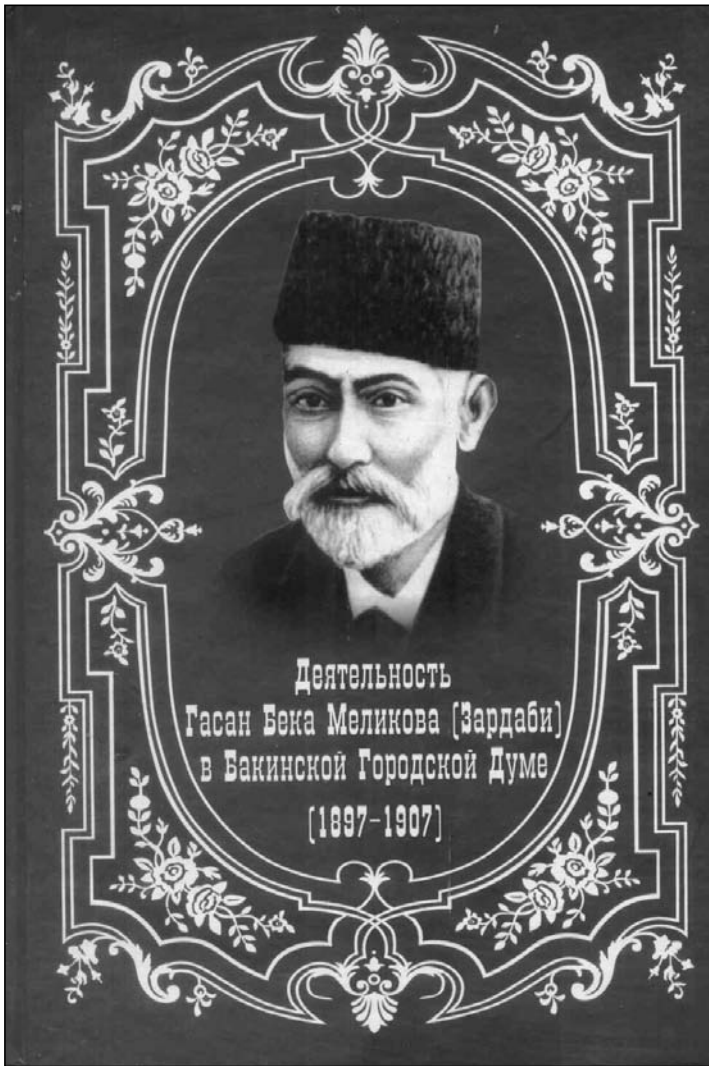
Xalqın maariflənməsi yolunda əsas rolun müəllimlərə aid olduğunu göstərən bu böyük maarifçi pedaqoq onlara müraciətlə yazırdı: "Bizim yaramız damlalarla sağalan deyil. İndi sel zamanıdır. Elm sel kimi gəlməlidir ki, onu arzulayan hər kəs doyunca içə bilsin".

Həmzənlərinin ehtiyaclarının hakim dairələrə çatdırılması yolunda дума tribunasına bir imkan və vasitə kimi baxan Həsən bəy Zərdabi bundan məharətlə istifadə edir, cəmiyyətin demək olar ki, bütün təleyüklü məsələlərini tam kəskinliyi ilə дума üzvlərinin, bununla isə hökumət dairələrinin nəzərinə çatdırırdı. Ciddi, kəsərlı, dərin arqumentli və mübariz çıxışları ilə bəzi işbazların, inhisarçı və torpaq sahiblərinin mənafeələrini əksinə olaraq yalnız şəhərin, şəhər əhalisinin maraqlarını qoruyan Həsən bəy Zərdabi dövlət vəsaitinin xalq üçün zəruri olan sahələrə ayrılmasını təmin etməyi gündəmə gətirirdi. Xalqın mənafeyini hər sahədə və hər vaxtda qorumaq bu böyük vətənpərvər ziyalının həyat kredosu, əsas məqsədi və amalı idi.

Xalqın siyasi oyanışı, iqtisadi dirçəliş və mədəni yüksəliş yolunda yorulmadan çalışan və bütün ömrünü bu mənalı işə sərf edən millət təəssübkeşinin fəaliyyətinin müəyyən mənada, hələ də araşdırılmamış səhifələrinə həsr olunmuş və Həsən bəy Zərdabi irsinə öyrənən tarixçilər, iqtisadçılar və ümumiyyətlə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş Esmira Cavadovanın "Həsən bəy Zərdabinin Bakı şəhər Dumasında fəaliyyəti" kitabı bu vətənpərvər insanın, maarif carçısının qədirbilən xalqımızın xatirəsində ədəbi olaraq yaşayacağına və hələ uzun illər xalqının inkişafı və tərəqqisi yoluna nur kimi şəfəq saçacağına əyani bir sübutdur.

S.M.Mustafayeva
AMEA A.A.Bakixanov adına
Tarix İnstitutunun aparıcı elmi
işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

məyən bu millət fədasinin geniş diapazonlu fəaliyyətinin hələ də öyrənilməmiş tərəfləri qalmaqdadır. Bu mənada Esmira Cavadovanın geniş oxucu kütləsinə təqdim etdiyi "Həsən bəy Zərdabinin Bakı şəhər Dumasında fəaliyyəti" kitabı böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlk milli mətbuat orqanı olan "Əkinçi" qəzetinin 140 illiyinə həsr olunan bu kitabda ictimai-siyasi xadim, böyük vətənpərvər insan - Həsən bəy (Məlikov) Zərdabinin zəngin irsinə nəzər salınmaqla, eyni zamanda tarixşünaslığımızda ilk dəfə olaraq, onun Bakı şəhər Dumasındakı fəaliyyəti xronoloji ardıcılıqla demək olar ki, təfərrüatı ilə, tam olaraq işıqlandırılmışdır. Kitab əsasən Həsən bəy Zərdabinin iştirakı ilə keçən və onun məzmunlu, bəzən də kəskin